

Aynur Turan

yar", "Yeddi oğul istəmə", "Dəi Kür", "Əhməd haradadır", "Ulduz", "O olmasın, bu olsun", "Bizim Cəbiş müəllim", "Bir dəfə Qafqazda", "Görüş", "Böyük dayaq", "Ögey ana", "Nəsimi", "Babək", "Dədə Qorqud", "Dərviş Parisi partladır", "Bəyin oğurlanması", "Sehirli xalat", "Yol əhvalatı" və adlarını çəkmədiyim onlarla kino inciləri dəfələrlə izlənmələrinə baxmayaraq bu gün də sevilir, təkrar-təkrar izlənir.

Özündə bədiiyi, tarixi, mədəniyyəti, dövrün içtimai görünüşünü, milli mentaliteti, fantastik düşüncə tərzini, fəlsəfi baxışları ehtiva etdirən kinolar eyni zamanda da insanların hazırkı ən gözəl istirahətlərini təşkil edirlər. Xüsusilə də son zamanlarda texnologiyanın inkişafı, yeni formatların, effektlərin gətirilməsi bu sevimli sahəni insanlar üçün daha da bəzəmişdir.

İnsanın fantaziyası və istedadı olarsa, gec-tez üzə çıxacaq. Hətta ona mane olan qüvvələr və rejim öz müqaviməti ilə son nəticədə istedadın çiçəklənməsinə səbəb olacaq... Sivil dünyanın başlıca atributlarından sayılan kino sənəti özünün 120 illik yubileyini qeyd edir. Ötən əsr ərzində kino özünü təsdiqləyib, yaşadı, formalaşdı, ictimai şüura güclü təsir göstərdi.

Azərbaycanda ilk teatr, ilk qəzet, ilk opera, ilk bədii film. Bunlar hamısı mədəniyyətimizin tarixi anlarıdır ki, bizi sivil dünyaya yaxınlaşdırır. Və kino sənətimizin, daha doğrusu, bədii kino tariximizin 1916-cı ildən başlaması sözsüz ki, əlamətdar hadisə, əlamətdar yubileyidir. Hələ düşünəndə ki, kino özü 1895-ci ildə ərsəyə gələn yeni sənətdir, ölkəmizdə bu sənətin tezliklə əz olumasını yüksək qiymətləndirmək lazımdır.

1895-ci ildə Fransada Oqüst və Lui Lümer qardaşlarının əsərini qoyduğu kino bəşər mədəniyyəti tarixində böyük səhifə açmışdır. Kino bizi əhatə edən maddi aləmin gerçək ekran obrazını böyük ustalılıq və inandırıcılıqla yarada bilir.

Kinonun bir sənət əsəri kimi təşəkkülündə teatr, ədəbiyyat, rəssamlıq, qrafika və s. kimi bədii yaradıcılıq sahələri əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ədəbiyyat kinoya əvvəlcə ssenari yazısı, daha sonra müstəqil janr olan ədəbi kinossenarini, musiqi isə ritm və tempi bəxş etmişdir. Bütün bunlar göstərir ki, kino yarandıqı dövrdən etibarən sintetik, zaman-məkan sənət növü kimi təşəkkül tapmağa başlamışdır.

Bu gənc sənətdir və kinonun meydana gəlməsinə təkan verən amil hərəkət edən fotoqrafiyanın ixtira olunmasıdır. Onu bəzən sadəcə olaraq hərəkət edən fotoqrafiya da adlandırmışlar. Çünki hərəkət edən təsvir kinematografiyanın əsasını təşkil edir. Kinematografiya yunanca "hərəkət" və "yazıram" deməkdir.

Dünya kino sənətinin tarixi 1895-ci ildən başlanırsa, Azərbaycanda isə bu sənətin tarixi 1898-ci ilə təsadüf edir. İlk filmlər fotoqraf və nasir Aleksandr Mişon tərəfindən çəkilmiş xronika süljetləri və bir bədii kinosujetdən ibarət idi. Azərbaycanın ilk bədii filmi isə 1915-ci ildə çəkilişinə başlanılan "Neft və milyonlar səltənətində" adı ilə tanınır. Kino janrları içərisində hər zaman böyük maraqla qarşılanan kinokomediyaların çəkilişində isə Azərbaycanda 1916-cı ildən başlanılıb. İlk kinokomediya Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan" operettası əsasında çəkilib.

İllər keçdikcə, texnika inkişaf etdikcə kino sənətində də yüksəlişlər özünü büruzə verməyə başlayır. XX əsrin ortalarında Azərbaycan kino tarixinə öz möhürünü vurmağı bacarmış əsl sənət nümunələri işlənilib hazırlanır. "Bəxti-

gənc Lui orada böyük səylə işləyir. O, 18 yaşında ikən öz nüsxəsi üzrə hazırladığı foto lövhəsində may böcəyinin şəklini alır. Lumer ailəsinin gəliri ildən-ilə artır və 15 il ərzində onların emalaxatxanası böyük fabrikaçı çevrilir. Aqyust və Lui Lumer qardaşları foto lövhələri üçün yeni-yeni nüsxələr hazırlayırlar. 1890-cı illərdə Lui Lumer foto lövhələrinin həssaslığını artıraraq ekspozisiya müddətini iyirmidə bir, otuzda bir saniyəyə çatdırmağa müvəffəq olur. Tezliklə onlar yalnız foto lövhələri istehsal etməklə kifayətlənmir, fabrikdə lent şəklində foto kağızı və Edison-Kodok prinsipi üzrə sellüloidal foto lentləri hazırlamaq işini də təşkil edirlər.

Lumer qardaşları xronofotografik şəkillər çəkməyə və onları proyeksiyalaşdırmağa çalışırdılar. Onların yeganə məqsədi ekranda hərəkət edən canlı xəyallar almaq idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə ekranda hərəkət edən

ra etmişdir".

Beləliklə də, Edison kinetoskopuna ötürücü mexanizm daxil edildi və o təkmilləşdirildi. Lumer qardaşları ixtira etdikləri bu cihazı "kinematograf" adlandırdılar. Bu ixtira üçün 1895-ci il fevralın 13-də ilk patent aldılar və cihazda sonrakı təkmilləşdirmələr üçün onlara daha dörd patent verildi.

Bütün patentlər hər iki qardaşın adına verilmişdir. Lakin Aqyust etiraf edir ki, kinetoskopa ötürücü mexanizm daxil etmək fikri birinci olaraq Luinin ağılına gəlmişdir. Ona görə də ilk ixtiraçı odur.

Lui Lumer ixtira etdiyi ilk "kinematograf" ilə film çəkdi. Bu hadisədən iyirmi il sonra, kinematografiyanın xeyli inkişaf etiyi bir vaxtda Rober-Udan teatrının direktoru Joj Mels həmin tamaşanı xatırlayaraq yazırdı:

-Biz kiçik ekranın qarşısında oturmuşduq. Bu ekran bizim istifadə etdiyimiz Molten proyeksiya

1915-ci ildə adı çəkilən cəmiyyət neft sənayeçilərinin pulu ilə M. Musabəyovun "Neft və milyonlar səltənətində" romanı əsasında eyni adlı ilk Azərbaycan bədii filminin çəkilişinə başladı. Filmi çəkmək üçün Peterburqdan rejissor B.N.Svetlov dəvət olunmuşdur. Təbiət mənzərələri Bakıda və ətraf kəndlərdə, pavilyonla bağlı səhnələr isə Tiflisdə çəkilirdi. Filmdə Lütfəli bəy rolunu H.Ərəblinski oynamışdır.1916-cı ildə Bakıda Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan" operettası əsasında ilk Azərbaycan kinokomedyası çəkildi. 1919-cu ildə isə Azərbaycanın müstəqilliyinin ildönümü münasibətilə təntənə" adlı tammətrajlı film ekranlarda nümayiş etdirildi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin "Azərbaycan Kinosu Gününün təsis edilməsi haqqında" 2000-ci il 18 dekabr tarixli Sərəncamına əsasən hər il avqustun 2-si ölkəmizdə "Azərbaycan Kinosu Günü" kimi qeyd olunur.

Azərbaycan kinosu xalqımızın maariflənməsində, estetik zövqünün formalaşmasında, milli və vətənpərvərlik hissinin güclənməsində özünəməxsus rol oynamış, milli-mənəvi dəyərlərimizi və adət-ənənələrimizi yaşatmışdır. Milli kino sənətimizin bu cəhətlərini yüksək qiymətləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Azərbaycan xalqının bir çox nəsiləri kino sənəti ilə tərbiyələnilib, kinonun təsiri altında formalaşmış, inkişaf edib və mədəniyyətə qovuşubdur... Xalqımızın inkişaf yolunda Azərbaycan kinosunun xidmətləri əvəzsizdir".

Dünya kinosunun tarixi ilə üst-üstə düşən Azərbaycan kinosu da ilk vaxtlar səssiz və ağ-qara, sonradan isə rəngli və səslili formada olub. Azərbaycan kino sənətinin tarixi 1898-ci ildən başlayır. 1898-1935-ci illərdə Azərbaycanda səssiz kinolar çəkiləndə, bu illərdə həm sənədli, həm də bədii filmlər yaradılmışdır. 1898-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda "Şəhər bağında xalq gezintisi", "Bazar küçəsi sübhçağı", "Qatarın demir-yol stansiyasına daxil olması", "Bibiheybətə neft fontanı yağıni" və başqa filmlər çəkilmişdir. 1900-cü ildə Parisdə keçirilən ümumdünya kino sənətində "Bibiheybətə neft fontanı yağıni" və "Balaxanıda neft fontanı" xronikaları nümayiş etdirilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində dünyanın bir sıra ölkələrində tammətrajlı filmlərin yaradılmasına başlandı. Təbii ki, bu dövrdə ölkəmizdəki ictimai-siyasi və mədəni şərait kino sənətinin formalaşmasına zəmin yaratdı və təqribən, bir əsr bundan əvvəl Azərbaycan yazıçısı İbrahim bəy Musabəyovun dövrün həyat hadisələrini və lövhələrini əks etdirən, janr etibarilə melodram olan "Neft və milyonlar səltənətində" povesti əsasında Azərbaycanda ilk tammətrajlı film çəkildi. Film XX əsrin əvvəllərində neft Bakısının həyatını, Azərbaycan milyonçularının məişətini, bir parça çörək üçün neft mədənlərində ən ağır şəraitdə işləyib yaşayan fəhlələrin güzəranını ekranda canlandırmışdır. Azərbaycanın birinci tammətrajlı bədii filmi olan "Neft və milyonlar səltənətində" kinosuna 1916-cı ildə ilk dəfə Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin passajında "Fransız Elektrobioqrafı"nda göstərilmişdir...

(ardı gələn sayımızda)

Azərbaycan milli kinosu tariximizin salnaməsidir

xımlı edib. Kino rejissor, operator, aktyor işinin vəhdətindən əmələ gələn bir başqa ağır və məsuliyyətli işlər də var. Çəkilən əziyyətlərin müqabilində isə hər bir ölkədə bu işlər qiymətləndirilir. Keçirilən müxtəlif festivallarda, verilən müxtəlif mükafatlar əməyə verilən dəyərin bir nümunəsidir. Dünyanın ən məşhur kino mükafatı hazırda "Oskar mükafatı" hesab olunur. Bu mükafat kino sahəsindəki ən yaxşılarə verilir. Bundan başqa "AVN Awards", "Devid di Donatello", "Qızıl şir", "Volpi kuboku", "Qızıl palma", "Qoya", "Nika", "Bafta" və s. məşhur kino mükafatları bu sahəyə aid olanları qiymətləndirmənin bir növüdür. Ancaq onu da unutmamaq olmas ki, kinoya ən böyük qiyməti tamaşaçı ordusu verir.

1870-1880-ci illər fotoqrafiyanın geniş yayılmağa başladığı dövr idi. Foto həvəskarları çoxalmış, foto lövhələrinə ehtiyac artmışdı. Bu dövrdə foto lövhələri Fransaya belçikalı Van Monkxoven tərəfindən ixrac olunurdu. Böyük gəlir götürəcəyini anlayan fotoqraf Antuan Lumer özü foto lövhələri hazırlamağı qarara alır. Bu məqsədlə O, 1880-ci ildə Monplezer məhəlləsində bir barak kirayə götürür, arvadı və məktəbi yenidən bitirmiş iki oğlu ilə birlikdə brom-jelatin foto lövhələrinin istehsalına başlayır. Antuanın oğlu

canlı xəyallar almaq idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə ekranda hərəkət edən canlı xəyallar almaq üçün yalnız Fransada deyil, ABŞ-da, İngiltərədə, Rusiyada və s. ölkələrdə də axtarılar aparılırdı. Xronofotografiyanı yaxşı bilən Lumer qardaşları Edisonun kinnetskopu ilə maraqlanırlar; 1894-cü ilin sentyabrında Antuan Lumer Parisdən altı min franka bir kinetoskop və qniki xronofotografik film alaraq Liona gətirir.

1894-cü ilin oktyabr ayında qardaşlar həmin filmləri ekranda nümayiş etdirmək üçün yollar axtarmağa başladılar. Gərgin əmək nəticəsində Lui Lumer məqsədinə nail oldu və kinematografiyanı ixtira etdi.

Ayqust Lumer bu ixtiranın tarixi haqqında belə yazır: "Bu məqsədlə gecə-gündüz durmadan fikirləşirdik. Bir gün səhər tezdən yeni fikrimi qardaşıma demək üçün onun otağına girdim. O, məni görüb dedi:

-Bütün gecəni yata bilməmişəm, fikrən məsələni həll etmişəm. Biz elə bir aparat düzəltməliyik ki, onun hərəkəti tikmiş maşındakı hərəkətə oxşasın. Başqa sözlə, onun dişləri perforasiyaya keçsin və lenti dayanıqsız vəziyyətdə saxlasın.

Bu, sözsüz ki, ixtira idi, mən bunu başa düşdüm. Mənim qardaşım kinematografiyanı belə ixti-

ekranına oxşayırdı. Bir neçə an keçəndən sonra ekranda Liondakı Belikur meydanının tərənəmz şəklini gördük. Bir qədər təəccübləndim və yoldaşıma dedim: "Bizimlə belə sadəcə proyeksiya üçün mü naharət ediblər, mən bununla on ildir məşğulam." Mən fikrimi bitirə bilmədim. Arabaya qoşulmuş at ekranda bizim üstümüzdə cumurdu, onun dalısında da başqa ekipaj gəlirdi. Sonra yoldan keçənlər hərəkət edirdi. Bu mənzərəni görəndə bizim ağızımız açıq qalmışdı, təəccübümüzdən özümüzü itirmişdik.

Lumer panoram kino haqqında da çox fikirləşmişdi. Fotoqrafiya, kinematografiya və kimya sahəsindəki işlərinə görə Lumer 1919-cu ildə Paris Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişdir. O, 1948-ci ildə vəfat etmişdir.

Azərbaycan kino sənətinin tarixi 1898-ci il avqustun 2-dən başlayır. İlk filmlər fotoqraf və nasir A.M.Mişon tərəfindən çəkilmiş xronika süljetləri ("Bibiheybətə neft fontanı yağıni", "Balaxanıda neft fontanı", "Şəhər bağında xalq gezintisi", "Qafqaz rəqsi" və s.) və bir bədii kinosujetdən ("İlişdin") ibarət idi.

1915-ci ildə Qafqazda Pirone qardaşlarının açdığı səhmdar cəmiyyətləri (ticarət evləri) tərəfindən Bakı, Tiflis, İrəvan şəhərlərində prokat kontorları yaradılmışdır.